

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Силвия Петкова

за дисертационния труд на доц. д-р Маргарита Захариева Младенова на тема
„Семантика на посесивните глаголи в българския, чешкия и руския език“
за придобиване на научната степен „доктор на филологическите науки“
в професионално направление 2.1. Филология (Славянски езици)

Дисертацията на доц. д-р М. Младенова представлява първото по рода си съпоставително проучване в диахронен и синхронен аспект на посесивните глаголи в три езика – представители съответно на южно-, западно- и източнославянската езикова група – българския, чешкия и руския език. Авторката си поставя за цел да проследи модификациите на изходното посесивно значение в специфична за всеки от разглежданите езици посока, както и особеностите на свързаните с тях процеси на граматикализация и фразеологизация. Така тя откроява редица слабо проучени контрастни черти в семантичната структура на глаголите с първично посесивно значение.

Отправна точка на изследването е разбирането за централната роля на речниковото значение, на лексикалната семантика в контекста на модела ‘Смисъл – Текст’. М. Младенова анализира лексикалното значение на глаголите за притежание в съпоставителен план, като се фокусира върху „пътищата за разширяване и трансформиране на семантиката им и нейното отражение във формалната структура на изречението“ (стр. 8). Откривам съществен приносен момент в това, че семантичният анализ се обвързва с наблюдения над конкретните условия на употреба на изследваните глаголи, което включва и прилагането на процедури, отнасящи се към функционално-прагматичния анализ. Така авторката избягва дисбалансът, който е характерен за повечето типологични изследвания на посесивността – в стремежа да открият общото те в повечето случаи пропускат да регистрират важна част от специфичното в съпоставяните езици, а то се проявява най-ярко при функционирането на езика в конкретен прагматичен контекст.

Приложената от М. Младенова методология сама по себе си говори за изключително висок професионализъм. Малко съвременни лингвисти имат необходимата научна подготовка и смелост да съчетаят в един мощен изследователски инструментариум методите на диахронния и синхронния анализ. Изборният от авторката холистичен подход съвместява успешно процедурите на компонентния анализ, семантичния (семасиологичен и ономасиологичен) анализ на системните отношения в полето на посесивността, сравнително-историческото изследване на глаголните значения въз основа на установени материални сходства и исторически реконструкции, метода на синхронните срезове и др. Именно благодарение на тази широкоспектърна методология М. Младенова успява така задълбочено да интерпретира интересуващите я езикови явления в тяхната динамика, като същевременно разкрива

важни механизми и закономерности, отнасящи се до едно по-високо ниво на абстракция.

Сред главните достойнства на изследването трябва да се отбележи неговата мащабност – обширният и разнообразен емпиричен материал, на който то се базира, включва внимателно подбрани от авторката репрезентативни текстове от 4 синхронни среза: началния период на книжовна дейност (X–XI в.), XIV в., XVII в. и съвременния период (XX–XXI в.) от развоя на трите езика.

Както сочат многобройните публикации на доц. М. Младенова по темата, представеният за защита текст е плод на дългогодишна целенасочена работа, която почива на богат изследователски опит и щателни проучвания на научните разработки в разглежданата област. Въпреки внушителния си обем дисертацията се чете с лекота, в нея няма нищо излишно. Отделните части на изложението формират добре балансирано композиционно единство. Те отразяват различните аспекти на проучването и са логично структурирани.

От коментара, с който авторката съпровожда представянето на съществуващите възгледи за семантичния обем на посесивните предикати, проличава отлично познаване на състоянието на проблема в научната литература. Вземайки като отправна точка най-важните езиковедски и логико-философски разработки в изследваната област, Маргарита Младенова предлага своя оригинална концепция за устройството на полето на посесивността.

Лингвистичното моделиране във вид на полеви структури е сред най-перспективните направления в съвременната семантика. За съжаление обаче то не е достатъчно застъпено в съпоставителното славянско езикознание, особено що се отнася до релевантното за лингвистичната типология проучване на данни от повече от два езика. Предприетото от Маргарита Младенова изследване е важна крачка в тази посока.

Авторката ясно очертава концептуалната рамка на анализа, като конструира лексико-семантичното поле на притежанието за българския, чешкия и руския език. Разработеният в дисертацията полеви модел е особено полезен със своята детайлна сегментация, тъй като дава възможност глаголите, съдържащи семата ‘притежание’, да бъдат отнесени не просто към ядрото или периферията (както е в повечето изследвания), а към една от следните обособени в полето зони: абсолютно ядро, разширено ядро, непосредствена близост до ядрото, отдалеченост от ядрото, периферни и гранични. Смятам, че предложеният модел с успех може да бъде използван в други подобни проучвания върху лексикално-семантичните полета.

При установяването на основните типове употреби на глагола *имам* и състава на глаголите, свързани с него чрез парадигматични връзки, проличава тънкият усет на Маргарита Младенова към актуализираните нюанси на значенията и едновременно способността ѝ да категоризира езиковите факти и да генерализира наблюденията си върху една трудно поддаваща се на систематизация материя.

Семантичното изследване на глаголите за притежание в рамките на четирите синхронни среза е осъществено с голяма вещина и прецизност. За всеки от разглежданите периоди е приета единна схема на анализ на лексикалните единици,

която включва определяне на семантичната структура, установяване на съответната ѝ синтактична структура и определяне на задължителните и факултативните валентни позиции.

Несъмнен интерес представлява констатацията, че дори и в началния период на съществуване на славянската книжнина, засвидетелстван в най-старите писмени паметници, ясно проличава тенденцията към създаване на специализирани синоними на ядрените посесивни глаголи. Сред тях важно място заемат глаголите с търговска семантика, които се характеризират с подчертано подобие в трите съпоставяни езика. При анализа на глаголите от зоната на разширеното ядро изпъква важна специфика на българския език – индивидуалното развитие на глагола *бърати*, който, за разлика от руски и чешки, не се развива в несвършен итеративен синоним на глагола *въз-ти*, а остава по-близо до значението ‘нося, събирам’.

Изследвайки текстовете от XIV в., М. Младенова регистрира задълбочаване на първоначалните различия между глаголите от полето на посесивността в български, чешки и руски език. В частност тя разкрива факти, сочещи, че в абсолютното ядро на полето *у-конструкцията* в посесивна употреба постепенно отмира в български и чешки, докато в руски тя остава стабилна и до наши дни. Авторката съумява да открие редица съществени в типологично отношение черти, характерни за състоянието на ядрените зони в съответните лексикално-семантични полета от разглеждания период. Сред тях особено симптоматично за мен е отсъствието на глагола *бърати* от ядрото на полето в българския език, както и експанзивното развитие на чешкия глагол *míti*, който участва във видова опозиция, и с това е уникален в контекста на съпоставителните данни. От голямо значение е и установената монолитност на някои специализирани глаголи (например означаващите посегателство върху чужда собственост или движение, водещо до придобиване), които и в среднобългарски, и в чешки имат сходни употреби.

При анализа на посесивните глаголи, засвидетелствани в текстовете от XVII, доц. Младенова стига до важния в контрастивен план извод, че в чешкия изследваните езикови единици развиват по-голяма префиксална активност в сравнение с българския, поради което често се налага дериватите на основните посесивни глаголи в чешките текстове да се превеждат на български с помощта на допълнителни лексикални средства. Един от безспорно ценните резултати, постигнати в рамките на изследването на този синхронен срез, е регистрираният преломен момент в развоя на *бълг. имам* – възникването на ЛСВ₂ с екзистенциално значение.

Приветствам решението на авторката да реализира съпоставителното изследване на посесивните глаголи от съвременния период на базата на три оригинални литературни текста (на български, чешки и руски език) и преводите им на другите два езика. Доц. Младенова убедително мотивира привличането на такъв тип езикови данни, изтъквайки първостепенната роля, която има анализът на преводни текстове при обобщаването на теоретичните и приложни аспекти на съпоставителното езикознание. Солидаризирам се със застъпената от нея позиция, според която включването на взаимни преводи позволява да бъдат взети под внимание прагматичните фактори *референция* и *деиксис*, предполагащи различно граматично и семантично натоварване

на синтактичните компоненти и пораждащи съществени различия в актуализираните смислови нюанси.

Ще си позволя да се спра малко по-подробно на резултатите от анализа на посесивните глаголи в съвременния синхронен срез в частта, в която руският е изходен език на съпоставката, тъй като, съвсем обяснимо, тя беше от особен интерес за мен.

С пълно основание М. Младенова подчертава водещата роля на у-конструкцията при изразяване на посесивност като отличителна черта на руския език на фона на ядрената позиция на бълг. *имам* и чеш. *mít* на съвременния етап на езиково развитие. Специално внимание заслужава наблюдението, че в руския език границата между посесивността и екзистенциалността често се размива, особено в зоната на изразяването на човешки отношения, при които семантичната близост между двете семантични полета е най-голяма. Авторката изтъква, че в анализирания материал от романа на М. Булгаков в диалогичен контекст преобладават примерите на елизия на предложно-падежната част от у-конструкцията, при които вербално изразен остава само глаголт *быть* (*Прозвище есть?; Родные есть?*). Тук добре проличава значимостта на данните от осъществения съпоставителен анализ, които в случая са контрастивни. Оказва се, че формалното заличаване на различията между посесивна и екзистенциална употреба е характерно само за руския език, докато преводните съответствия в другите два славянски езика (*Прякор имаш ли? / Máš i přijmeni?; Роднини имаш ли? / Máš nějaké příbuzné?*) недвусмислено сочат реализация на категорията посесивност чрез личната форма на глагола *имам / mít*.

Търсейки нови аргументи в подкрепа на тезата за водещата роля на у-конструкцията при изразяване на посесивност, М. Младенова напълно правомерно насочва вниманието си към особеностите на дистрибуцията на изследваните езикови единици. В полезрението ѝ попада малко изследваната комбинация на възвратния глагол *имеется* с у-конструкция (*У вас сколько имеется сбережений?*) и това ѝ дава възможност да разкрие един интересен езиков факт, потвърждаващ високата степен на синкретичност при изразяването на категориите посесивност и екзистенциалност в руския език. Тук значението на рус. *имеется* от екзистенциално се превръща в посесивно именно благодарение на у-конструкцията, докато в превода на български и чешки глаголт бълг. *имам* и чеш. *mít* са самостоятелни в изразяването на посесивната семантика: *Колко спестени пари имате? / Kolikpak máte na úsporách?*

Проучванията на доц. М. Младенова съществено разширяват знанията ни за междукатегориалните връзки и транзитивни процеси в изследваното семантично поле. Това се отнася например за връзката между категориите *посесивност* и *лична сфера на говорещия*. На стр. 676 авторката изтъква „неограничената съчетаемост на у-конструкцията с различни други глаголи“ (напр. *Истина прежде всего в том, что у тебя болит голова; Гражданин! У вас вся голова изрезана!*), която показва, че първичното значение на тази конструкция е свързано именно с личната сфера на референтното лице, а като посесивни са се развили само някои от вариантите на конструкцията, преди всичко тези с глагола *быть*. Тук бих искала да уточня, че без резерви се присъединявам

към самия извод, но ми е трудно да приема твърдението за „неограничена съчетаемост“ на у-конструкцията – тя действително се комбинира с широк спектър от глаголи, но все пак не бива да бъдат пренебрегвани съществуващите синтагматични ограничения от семантико-граматичен характер (Срв. *У меня ноет нога, У тебя оторвалась пуговица, У тебя кипит чайник*, но : **У тебя идет платье; *У меня исполнилось 20 лет, *У него везет на экзаменах*).

Несъмнен интерес в съпоставителен план представлява анализираната в дисертацията лингвоспецифична граматична конструкция субект в дат. пад + нечем, която означава липса на нещо у субекта, изразен с падежната форма. Като отчита първоначалното екзистенциално значение на тази конструкция, формирана още в ранната епоха на славянската книжнина, М. Младенова доказва, че в съвременния руски език тя е пълноценно средство за маркиране на отсъствие на посесивно отношение. Тя подкрепя тази своя констатация със съпоставка на данните от паралелния корпус, където са регистрирани преводни съответствия с участието на бълг. *нямам* и неговия чешки аналог: *На суде она говорила, что ей нечем кормить ребенка / Пред съда каза, че нямала с какво да изхрани детенцето / U soudu rak řekla, že ho netěla čím krmit*.

Разглеждайки синонимните глаголи за изразяване на посесивно отношение, дисертантката ясно откроява спецификата на двата етимологично сродни глагола *обладать* и *владеть*, при които в значителна степен се отстранява многозначността и липсата на диференциация на посесивната и екзистенциалната употреба. Намирам за изключително плодотворен извършения съпоставителен анализ на множеството глаголи от разглежданото широко семантично поле. Специално бих искала да открия анализа на глагола *дать/давать* и неговите деривати, при който М. Младенова съумява да улови редица интересни от гледна точка на контрастивната лингвистика нюанси на употреба.

Осъществено от М. Младенова проучване на съвременния период от развитието на руските посесивни глаголи показва една разгърната система от синоними и словообразователни модификации, които са специализирани в изразяването на разнообразни аспекти както в зоната на същинското притежание, така и в областта на човешките отношения, характеризирането и др. Като особеност на руския език изпъква запазването на средствата за недиференцирано изразяване на съществуване и притежание успоредно със специализираните глаголи за изразяване на посесивни отношения. Напълно подкрепям изказаното от авторката становище, че наблюдаваното разнообразие на вербални средства в изследвания семантичен сегмент е свързано със силно изразената динамика в развитието на лингвокултурната общност, тъй като предаването на все по-фино нюансирани значения е необходимо условие за ефективната комуникация в бързо променящия се свят.

Трябва да бъде оценена по достойнство установената обща закономерност – в близост до ядрото анализираните глаголи имат еквивалент в другите езици, независимо от това дали етимологично съвпадат или се различават, докато при отдалечаване от

ядрото картината на съответствията става по-пъстра – периферните и гранични глаголи в трите езика частично съвпадат, но съдържат и различни елементи.

Много ефективно е решението на авторката да формулира изводи към всяка от аналитични глави. По мое мнение те са показателни за умението на М. Младенова да систематизира и обобщава внушителен по обем и разнообразен по характер езиков материал. Същевременно в тях ярко се проявява нейният индивидуален изследователски почерк. Бих искала да добавя, че присъствието в изложението на този междинен етап на интерпретация на получените резултати в голяма степен помага на читателя да се ориентира в множеството впечатляващи с дълбочината си авторски наблюдения и да ги осмисли пълноценно.

Адмирации заслужава и начинът, по който М. Младенова е синтезирала основните резултати и изводи от изследването си в заключението на дисертационния труд. Тази финална част на текста достойно представя квинтесенцията на постигнатото от нея.

Библиографията към труда включва 151 заглавия на български, чешки, руски, полски, английски, немски и други езици. Тя е още едно свидетелство за забележителната научна ерудиция на М. Младенова, която е един от водещите български специалисти в областта на славянското езикознание

Авторефератът отразява пълноценно съдържанието на дисертацията, като представя адекватно и изчерпателно главните теоретични постановки, основните моменти от хода на анализа и получените резултати.

Заключение: Дисертацията на М. Младенова е оригинално, респектиращо по своя обхват лингвистично изследване, чийто приносен характер е безспорен. Изведените закономерности и тенденции в развитието на посесивните глаголи в анализиранияте три славянски езика са фундаментални по своята същност и имат висока теоретична и научно-приложна стойност. Със създаването на този труд дисертантката дава значителен тласък на развитието на съпоставителните семантични изследвания върху славянски езиков материал. Въз основа на всичко казано дотук с пълно убеждение препоръчвам на почитаемото жури да гласува за присъждането на научната степен „доктор на филологическите науки“ на доц. д-р Маргарита Младенова, за което и аз ще дам своя глас.

27.09.2017
София

доц. д-р Силвия Петкова,
Катедра по руски език,
СУ „Св. Климент Охридски“